

Saatesõna tõlkele

Tiina Kirss

Harold Bloomi kui kirjandusteoreetiku ja -kriitiku maine Ameerika intellektuaalses kultuuris on kahetine. Juba oma karjääri alguses esines ta särava *enfant terrible*'ina, vastandudes oma esimestes teostes – julgetes, omanäolistes monograafilistes taaslugemistes kuuest suurest inglise romantikust William Wordsworthist, William Blake'ist, Samuel Taylor Coleridge'ist, George Gordon Byronist, Percy Bysshe Shelleyst ja John Keatsist¹ – inglise romantilise luule uurijate vanemale põlvkonnale (Meyer Howard Abrams, Northrop Frye, Frederick A. Pottle, kellest esimesed kaks olid tema enda õpetajad)². Hiljem, 1970. ja 1980. aastatel järgnes terav poleemika Yale'i koolkonna esindajate J. Hillis Milleri, Geoffrey Hartmani ja Paul de Mani, seejuures ka dekonstruktivistidega.³

Kuid Ameerika haritud ringkondade ajakirjades (The Atlantic Monthly, The New Yorker, Harper's) on Harold Bloomi kui n-ö avaliku intellektuaali hääl hoopis konservatiivsem: see kaitseb klassikalise kõrgkultuurilise kirjanduskaanoni õpetamist koolides ja ülikoolides, rõhutab kirjandusliku traditsiooni järjepidevust, sellest lähtumist ning kinnipidamist praktilises kirjandusuurimises. Ameerika poliitilise korrektsuse debattides on ta jäänud kindlameelselt

---

1 Vt Harold Bloom, *Shelley's Mythmaking*. New Haven: Yale University Press, 1959; Harold Bloom, *The Visionary Company: A Reading of English Romantic Poetry*. Garden City, New York: Doubleday, 1961.

2 Meyer Howard Abramsi tuntuim raamat on „Peegel ja lamp: romantikute teooria ja kriitiline traditsioon” („The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition”, 1958). Northrop Frye, Kanada kuulsaim kirjanduskriitik, on kirjutanud mitmeid olulisi teoseid inglise romantikute kohta: „Hirmus sümmeetria: etüüd William Blake'ist” („Fearful Symmetry: A Study of William Blake”, 1947) ning „Ilmalik kirjasõna: etüüd romansi struktuurist” („The Secular Scripture: A Study of the Structure of Romance”, 1976). Frye tuntuim teos on aga kirjandusteoreetiline „Kriitika anatoomia: neli esseed” („Anatomy of Criticism: Four Essays”, 1957). Eelnimetatud inglise romantismi uurijatest on vanim Frederick A. Pottle, kelle põhiteos on „Shelley ja Browning: mõningaid fakte” („Shelley and Browning: A Myth and Some Facts”, 1923). Bloomi austus Pottle'i vastu väljendub tema esseede kaasamises Bloomi toimetatud kogumikesse (nt „Percy Bysshe Shelley”, 1985) ning tekstikriitilistesse väljaannetesse (nt „James Boswell's Life of Samuel Johnson”, 1986).

3 J. Hillis Miller, Geoffrey Hartman ning Paul de Man kuuluvad Yale'i dekonstruktivistide hulka. Neist igaüks on uurinud inglise romantikute tekste ning kasutanud neid tekste filosoofilise lähtekohana. Üldistavaks sissejuhatuseks on teosed „Yale'i kriitikud: dekonstruktsioon Ameerikas” („The Yale Critics: Deconstruction in America”, 1983) ja „Retoorika ja vorm: dekonstruktsioon Yale'is” („Rhetoric and Form: Deconstruction at Yale”, 1985). Kolme teoreetiku teostest on soovitatav lugeda järgmisi: J. Hillis Miller, „Topograafiad” („Topographies”, 1995); Geoffrey Hartman, „Kriitika kõrbes: kirjanduse uurimise tänapäev” („Criticism in the Wilderness: The Study of Literature Today”, 1980); Paul de Man, „Romantismi retoorika” („The Rhetoric of Romanticism”, 1984).

vana kooli poolele ning rääkinud häbenemata väärtkirjandusest kui surnud valgete meeste loomingust.⁴

Lähemalt vaadatuna on aga see paradoksaalne maine mõistetav, ehk intrigeerivamgi kui esimesel pilgul tundub. Bloomi tunnusmärk on, et ta *loeb* – üdini ja kirglikult, intuitsivselt, mitte ainult analüütiliselt, pigem veidralt ning käänuliselt, mitte retoorilise rangusega. Ta loeb sellise andumuse ning süvenemisega, nagu kirjandust (eriti lüürikat) lugema peab. Olles avaldanud ulatuslikke monograafiaid nii Blake’ist kui ka Yeatsist, on ta lugenud oma valitud luuletajalt läbi kogu tekstikorpuse, selle jõuliselt omandanud, tundes seda nii põhjalikult, olles end lugemises niivõrd „marineerinud”, et ta enam pelgalt ei tsiteeri, vaid hingab luuletaja mõtet parafrasidena omaenda kriitiliste väidete ridade vahele. Tulemus on ühtaegu nii aukartustäratav kui ka perversne, eriti tänapäeva surmtõsidusse kalduvas teaduskultuuris, milles tekstimõnu on napp või hoopis tasalülitatud. Lugeja ei tarvitse Bloomi tõlgendustega nõus olla, kuid et otsustada Bloomi väidete paikapidavuse üle, peab esiteks suutma ta mõtet jälgida – ka tema mõtte suuri žeste ning suvalisi kaari, mis ühe lausega võib summeerida terveid ajajärke ning mitut luuletajat korraga. Olgu ette öeldud, et Bloom eeldab ning nõuab traditsioonitundvat lugejat.⁵ Kui Bloom loeb, siis ta siiski ei loe ainult vanu autoreid, vaid väga selektiivselt ka uuemaid. Ta arvab moodsa ingliskeelse luule kaanoni hulka luuletaja Wallace Stevensi, Theodore Roethke, John Berrymani, John Ashbery, Robert Lowelli, William Carlos Williamsi, Charles Olsoni, Robert Creeley ja Allen Ginsbergi, aga mitte kuigi palju teisi. Samas aga pole Bloomi lugemine, taaslugemine – võiks isegi öelda obsessiivne lugemine – kuulekas. Ta on põikpäine isemõtlev, keda on süüdistatud mitme filosoofilise lähenemise suvalises segamises, üliraskest hermeetilises stiilis, pompossetes kuulutamistes. Oma kinnismõttele Bloom küll näitlikustab, kuid ta ei seleta neid alati lahti. Sügav lugemine, millest ei puudu faktoloogiline enesekindlus, ja hullud ideed, mõned neist kinnismõtted, teevad Bloomi kui

---

4 Bloomi kirjandusloo patriarhaalsus on ärritanud ja ärgitanud feministlikke kriitikuid vastama ning vaidlema. Küsimus ei ole mitte ainult Bloomi otsuses (ehk eelistuses) näha Suurte Luuletajatena vaid mehi. Mudel ise, mõjutatud Sigmund Freudi pereromaani maskuliinsetest aspektidest (isadus ja pojasus), on tõenäoliselt sobivam mees(luuletaja)te kui emade ja tütarde suhteliini vaatluseks. Kui lisada mudelisse kui omamoodi katlasse naisi ja katlas olevat putru segada, võib katel hoopis lõhki minna. Pikem ja põhjalikum vastus Bloomile feministlikelt kriitikutelt on Sandra Gilberti ja Susan Gubari juba klassikaks saanud monograafia „Hull naine pööningul: naiskirjanik ja 19. sajandi kirjanduslik kujutus” („The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth Century Literary Imagination”, 1979), mis lähtub Bloomi enda kirjandusliku mõju ning genealoogia mõistetest, kohandades neid revisionistlikult, selleks et kaardistada inglise kirjanduses naiskirjanike traditsiooni. Tuleb ka tunnustavalt lisada, et Jaanus Adamson käsitleb tabavalt Bloomi soolisustatud traditsioonipõhisust oma essee „Kriitika ja mõjuäng” (vt rmt „Läbirääkimised: kirjutisi 1995–2003”, 2004).

5 Siinkohal võib isegi öelda, et Bloomi lugeja peab olema traditsioonikompetentne, eriti inglise kirjanduse suhtes: võimeline mõtlema hõlmavalt, samas tundma üksikautoreid põhjalikult ja süvitsi – vabalt orienteeruma näiteks kuue põhiromantiku loomingus, William Shakespeare’ist ja John Miltonist rääkimata. Küll aga kuulub eestikeelne sõna *kompetentne* kahjuks üha enam (haridus)bürookraatlikku tarbesõnavarasse, selle kasutamine tekitaks vastupidise ning eksitava mulje sellest, mis Bloomi lugejalt võiks eeldada.

kriitiku avastamise keeruliseks. Liiasi ei suvatse Bloom järjekindlalt ja korrapäraselt oma allikatele viidata. Pigem vihjab ja osutab ta oma valitud autoritele – olgu need filosoofid, kabala vanad meistrid või luuletajad. Lugeja ülesanne on jälgida mõtteliini, ning kui ta vajab ja soovib, peab ta Bloomi jälgi ajama ise.

Eesti lugejale on Harold Bloomi mõttemaailma ja tema kriitilist võtmetermiini *mõjuäng* (*anxiety of influence*) tutvustanud Jaanus Adamson, rõhutades oma käsitluses Bloomi tuginemist Freudile – mõju, mida võiks ka lausa sõltumiseks nimetada.⁶ Selge on aga see, et Bloom on kaugel järjekindlast freudismist, mistõttu psühhoanalüütilise kirjanduskriitika viljelejad enamasti eitavad teda. Peale terminite *perekonnaromaan* (*family romance*) ja *juhendistseen* (*scene of instruction*) ning vastuväite Freudile, et kunst pole sublimatsioon, ei järgi Bloom freudistlikku ortodoksiat, vaid hälbib sellest – rõõmsalt ja mõnuga. Noore luuletaja (eefeebi) täiskasvanuks saamise protsess sarnaneb mõneti oidipaalse isa-poja suhte muutumisprotsessiga – vaid selles osas on Bloom teinud otseülekande Freudi teooriatest. Edasine tõlgendav analogiseerimine on juba vabam. Noor luuletaja peab oma eeskujust ehk eelkäijast mööda ning üle kasvama: esiteks satub ta vanema luuletaja (elava või surnu) mõju alla, tajub vanema luuletaja visiooni võimsust ning peab siis sellele vastandudes leidma oma tee, mis nõuab talt oma eelkäija väärtõlgendamist (kõrvalekaldumist) ja uuesti loomist.⁷ Teose „Mõjuäng” lugejale võib mõjuda eksitavalt teatud ähmasus: kas selle irdumisprotsessi teeb läbi õpipoiss-luuletaja, tema luuletus või luuletaja oma luule kaudu? Nii üks, teine kui ka kolmas oleks lihtsustus – ammugi ei saa siin lõplikku vahet teha looja ja tema loomingu vahel. Küll aga vastandub Bloom väga selgelt nii igasugusele elu-ja-looming-kriitikaliniile kui ka allikakriitikale, mis otsib luuletaja hilisemast luuletustest kujundimustrite arengut. Kumbki lähenemine ei paku Bloomi arvates seletusi, mis avaks luuletajaks saamise rasket teekonda ega luule enda mõttelist ja kujundilist säsi. Pigem siis allub juhendistseenile luuletaja luuletajana, keda pole võimalik lahutada oma imaginatiivsest võimekusest.

Kuigi mõjuängi mõiste algmed on oidipaalsed, ei tohiks see tõdemus takistada Bloomi teiste intellektuaalsete lätete äratundmist – Friedrich Nietzsche, gnostikud (eriti Valentinus) ning kabala (niihästi Moses de Leóni 13. sajandil kirjutatud Piibli-kommentaarium „Zohar” kui

---

6 Jaanus Adamson, *Kriitika ja mõjuäng – Läbirääkimised*: kirjutisi 1995–2003. Tartu: Veljesto, 2004, lk 51–67.

7 Adamsoni kokkuvõtte sellest protsessist tugineb rohkem Bloomi raamatule „Vääritilugemise maakaart” („Map of Misreading”, 1975) kui sellele eelnenud teosele „Mõjuäng: luuleteooria” („The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry”, 1973). Bloomi tetraloogias leiavad need mõttekäigud edasiarendamist, korduvat, kõlavat formuleerimist, kusjuures need erinevad formuleeringud ei kattu, vaid sagedamini vastanduvad (vt J. Adamson, *Kriitika ja mõjuäng*, lk 56).

ka 16. sajandi kabalist Isaac Luria).⁸ Kriitiline monograafia „Mõjuäng” on Bloomi tetraloogia esimene köide, millele järgnesid „Vääritilugemise maakaart” („A Map of Misreading”, 1975), „Kabala ja kriitika” („Kabbalah and Criticism”, 1975) ning „Luule ja ahistamine: revisionism Blake’ist Stevensini” („Poetry and Repression: Revisionism from Blake to Stevens”, 1976). Nendes neljas raamatus on näha olulist pööret Bloomi enda mõtlemises. Kui tema varasematel raamatutes on keskseks ideeks romantikute *kujutlusvõime*, selle vägi ja visionaarsus (*the visionary imagination*), siis uueks võtmesõnaks on *mõjutus* (*influence*), mille etümoloogiliste ning konnotatsiooniliste varjunditega Bloom mänguliselt ümber käib.

Mõttelise pöörde katalüsaatoriks on Bloomi Yeatsi-monograafia („Yeats”, 1970), milles ta jällegi võtab oma kirjandusteadlastest kolleegidele vastanduva seisukoha: kui üldiselt arvati, et Yeats ületas romantismi ning temast sai pärast sajandipööret suur modernistlik poeet (mille näiteks on poeemid „Leda ja luik” („Leda and the Swan”), „Teine tulemine” („The Second Coming”), „Koolilaste keskis” („Among Schoolchildren”), siis Bloomi arvates näitab Yeatsi hilisem modernistlik luule vaid langust, hälbimist kreatiivsest algest ning vaimset pankrotti.⁹ Olles minetanud romantilise luule pärandi ja visionaarse kujutlusvõime väe, saab Yeatsist Bloomi arvates läbikukkunud luuletaja, kes jahib tonte keldi rahvapärimusest, ühtlasi üritades olla mitte poeet, vaid filosoof ja riigimees. Need väljundid ja nendega kaasas käivad *persona*’d aga ei kuulu Bloomi seisukohast luuletaja kutsumuse juurde, pigem rikuivad vastavad pretensioonid sekkuda riigiloomesse ja poliitikasse luuletaja hoopis ära. „Mõjuängi” sõnavaras on näha, kuivõrd on Bloomi silmis luuletaja oluliseks põhiomaduseks, tema väärtuskriteeriumiks jätkuvalt kujutlusvõimekus¹⁰ ja nägemuslikkuse energia, ilma milleta isegi suur sõnaosavus ei loe. Kujutlusvõime kaudu – ning ainult selle kaudu – võistleb, rüseleb, mõnel harval puhul ka ületab luuletaja oma eelkäijad, kelle tugevus omakorda sõltub nende kujutlusvõime vägevusest. Romantikute, eriti Blake’i puhul oli kujutlusvõime kui kreatiivsusekeskse märksõna rõhutamine (kohati meeleheitlik) mäss mehhanistlike ja ratsionalistlike mõttevoolude vastu, mida esindasid nii René Descartes kui ka Isaac Newton. Mehhanistlik mõtlemine sundis maailma nägema ja mõtestama lineaarselt, lülitades välja ka sõnade

---

8 Nietzsche mõjusid Bloomile käsitleb põhjalikult David Fite teoses „Harold Bloom: romantilise nägemuse retoorika” („Harold Bloom: The Rhetoric of Romantic Vision”, 1985).

9 Uuskriitikutele (nt Thomas Stearns Eliotile) sai Yeats suureks luuletajaks pärast kogumiku „Tuul pilliroogudes” („The Wind in the Reeds”, 1899) ilmumist, kui ta ületas romantismi ning ta luuletuste retoorika muutus kõvemaks ja klassitsistlikumaks, ta mütoloogia tahkemaks. Bloom osutab uuskriitikute Yeatsile kui ajastule vajalikule variandile: uuskriitikute põlvkond teadlikult vastandus romantismile, väärtustades seega Yeatsi hilisemat luulet alates teosest „Seitsmes metsas” („In the Seven Woods”, 1904) kuni teoseni „Viimased luuletused” („Last Poems”, 1939).

10 Bloom kasutab mõistet *kujutlusvõimekus* (*the capable imagination*), millest ei ole kaugel Keatsi kirjadest kuulsaks saanud mõisted *positiivne võimekus* (*positive capability*) ja *negatiivne võimekus* (*negative capability*). Eesti keelde tõlkides satume taas kord tänapäevase bürokraatliku sõnavara küüsi: *capability* ei ole oskus ega suutlikkus, vaid kreatiivne potentsiaal ning sellega kaasnev äärmuste taluvus.

vitaalse maagilisuse. Bloomi jaoks on mehhanistliku mõtlemise koondtähistajaks mõiste *valgustusae*, kuigi subjekti ja objekti lõhestatuse problemaatika, eriti selle kartesiaanlikus püstituses, on Euroopa ideede ajaloos varajasem, sugugi mitte nii piiritletav ega periodiseeritav nähtus. Valgustusaja mõtte kaudu paljastunud eksistentsiaalseid lõhesid ületada või ravida on võimatu, neid parandada ehk purret üle kuristiku valmis kõpitseda on ka lootusetu – ehk siis hoopis liigagi banaalne tegevus. Tõeline poeet annab end ontoloogilise ning sellest johtuva representeerimise, sõnade ja asjade lahusoleku kriisi meelevald. Blake'i tegu oli kujutlusvõimele rajatud uus mütoloogia, milles luuletaja on ilmalik Looja, kelle ülesanne on Blake'i hilisemat loomingut jälgides (s.o alates raamatutest „Esimene Urizeni raamat” („The First Book of Urizen”, 1794) ja „Losi raamat” („The Book of Los”, 1795)) luua maailm, ning kui mitte ületada, siis viljakalt läbi kannatada mõtteliste lõhestuste ebaõdus ja kõhedus. Selles seoses on luuletaja väikese algtähena *lunastaja*, kes Owen Barfieldi sõnutsi päästab nähtumused.¹¹ „Ilmaliku loomise” mütoloogia on Blake'i tõlgenduses Piibli loomisloo taaslugemine ja -tõlgendamine, tajumus, et kui luuletaja ei pääse tagasi Paradiisi aeda Elupuu juurde, siis on tema kujutlusvõimele kättesaadav maine paradiis. Mõjuängi mõistet arendades on Bloomi jaoks Blake'i mütograafiline taaslugemine ja taastõlgendamine tähenduslik. John Miltoni teoste „väär lugemisest” tuletab ta omapärase nägemuse kirjanduslikust traditsioonist kui Miltoni poeetiliste järglaste „kõrvalekallete” kogumist.

Liigutusi (*movements*), žeste ja võtteid, mille kaudu üks luuletaja oma eelkäijate loomingu vastu vastandudes endale vaimset ruumi piiritleb, nimetab Bloom revisionistlikeks võteteks (*revisionary ratios*), mis põhinevad mõistel *kõrvalekalle* (*clinamen*). Võtete loetelu, mille esimese, kõige lapidaarsema väljenduse „Mõjuängi” algusest olen eesti keelde tõlkinud, võib lugejat oma suletuse ja tautoloogilise retoorikaga lausa peletada. See vormel on aga seeme, mille Bloom istutab oma teksti algusesse, samas ka retooriline selgroog, millele järgnevad seletused ja näited. See on aga vaid heuristiline mudel, mille kohta ammendavat seletust ei ole Bloomi teostest võimalik leida. *Ratio*'d on stiimulid või sädemed, mida kriitik oma ränikivist lööb. Õnnelik lugeja näeb nende valguses midagi uut. Mida Bloom *tessera* või askeesi all mõtleb, ilmneb läbi näidete värvi ja sära; ühtlasi loodab Bloom, et lugeja imetleb süsteemi ilu – seda, kuidas kõik taandub *clinamen*'ile. Kui üritada tema kuut võtet tõlgendada kui

---

11 Vt Owen Barfieldi teost „Nähtumusi päästmas: etüüd ebajumalatest” („Saving the Appearances. A Study in Idolatry”, 1957). Barfield (1898–1997) kuulus koos J. R. R. Tolkieni ning C. S. Lewisiga Oxfordi rühmitusse „Inklings”. Mõiste, millele Bloom ühe Barfieldi raamatu pealkirja kaudu osutab, on poeedi kujutlusvõime tulemus. Poeet loob uusi tähendusi, eriti keele metafoorseid võimalusi kasutades, ning avaldab sel viisil keelele loomingulist mõju. Poeet on seega võimeline inimteadvust avardama. Poeetiline „ütlemine” ei ole pelgalt keele taaskasutamine ehk rekombinatsioon, vaid „teadmiste teooria”, nagu Barfield ühes oma varasemas raamatus väitis (vt „Poeetiline diktsioon: etüüd tähendustest” („Poetic Diction: A Study in Meaning”, 1928)). Poeetiline kujutlusvõime on suuteline ületama filosoofilisi dihhotoomiaid, ka selliseid lõhesid, mis avalduvad Platoni filosoofias. Vaatamata mõõndustele kuulub Barfield kahtlemata inglise romantikuid süvitsi lugenute ning Bloomi „intellektuaalsete sugulaste” ringi.

klassifikatsioonisüsteemi, siis oleks see langemine positivismi, jäme viga, mitte bloomilikult loominguline väärnimistmine. Ka tundub bloomilike sisepoeetiliste suhete pingeväli olevat kirjandusajaloost väga kaugel. Bloom ju ei räägi luuletajate eludest, nende sünni-, surma- ja loomedaatumitest, vaid nende eludest luuletajatena – autobiograafiakauge ettevõtmine algusest peale, ega õieti ka mitte psühobiograafiline. Bloomi tõlkides oli alaliseks tõkkeks tema väide, et „üks luuletus loeb teist”, kuid poststrukturealistliku kirjandusteooriaga tutvunud lugejale ei tundu ka selline väljendusviis võõras ega harjumatu.

Clinamen on kõikide teiste revisionistlike võtete alus. Bloomi teose tõlkimisel keskendusi *clinamen*’i kui fundamentaalse mõjuängi võttele, jättes tekstist välja need kohad, kus Bloomi käsitlust Blake’i hilisemast loomingust pole võimalik jälgida ilma algtekste tundmata: kärped nõudnuks liiga pikki seletusi, mida inglise keelt valdav lugeja võib hõlpsasti leida ulatuslikust sekundaarkirjandusest ehk bloomianast.¹² Kuna Blake’i loomingut on eestindatud vaid vähesel määral, oli valik seda põhjendatum.

Mis kasu on Harold Bloomi mõjuängist eesti kirjanduse uurimisel? Kas Bloomi loodud praktiline kriitika ulatub kaugemale kui inglise kirjanduse kaanon ja traditsioonid? Vastuseks võime väita, et mõjuängi mõiste on eesti kirjanduse uurimisel juba oma jälgi jätnud – kui lugeda mitte ainult Jaanus Adamsoni ja Hasso Krulli, vaid ka Tiit Hennoste ja teiste revisionistlikke vooluloolisi käsitusi. Bloom on nakataja – oma hermeetilisuse ja lukkukirjutatuse kiuste. Eesti luule ajaloo uurimisel võiksime põnevleda, vaadeldes võimalikke suuri eelkäijaid eestikeelse kirjandustraditsiooni sees (näiteks Juhan Liivi) või siis eesti luuletajate poeetilisi suhteid nende „suurte eelkäijatega” teistest keelkondadest ning kirjandustest (näiteks Liivi ja teiste eesti lüürivate suhe Heinrich Heinega). Kummastades Bloomi patriarhaalset mudelit, võime vaadelda suurte eelkäijatena näiteks Marie Underit ja Betti Alverit. Nagu inglise naisluule traditsioon, on ka eesti luule feminiinne liin proovikiviks Bloomi mudelile: kas mudel ja selle patriarhaalsus peab sellise hüpoteetilise manöövri tagajärjel vangerduma või murduma? Liati oleks eesti kriitikaajaloo valdkonnas hea koos Bloomiga küsida, mis juhtub mõjuängi kui mõistega, kui nooreestlased asendavad oma Suured Eelkäijad teistega. On see revisionism, ja kas sel viisil õnnestuks oma kriitilisi isasid uuesti luua?

---

¹² Peale ülalpool mainitud David Fite’i monograafia kuuluvad Bloomi teoste sekundaarbibliograafiasse kindlasti ka järgmised teosed: Peter de Bolla, „Harold Bloom: ajaloolise retoorika suunas” („Harold Bloom: Toward Historical Rhetorics”, 1988); Jean-Pierre Mileur, „Kirjanduslik revisionism ja modernsuse koorem” („Literary revisionism and the Burden of Modernity”, 1985); Christy Desmet ja Robert Sawyer, „Harold Bloomi Shakespeare” („Harold Bloom’s Shakespeare”, 2002); William R. Schultz, „Kas kultuuril on geneetilisi koode? Traditsiooni dekonstrueerimine Kuhni, Bloomi ja Derrida loomingus” („Genetic Codes of Culture? The Deconstruction of Tradition by Kuhn, Bloom, and Derrida”, 1994).